

УДК 821.161.2.09(092)

Алла Боліла,
бібліограф I категорії НПБУ

Федір Кузьмович Сарана — видатний український бібліограф, книгознавець та літературознавець. Теоретичні дослідження, широка практична діяльність та організаторські здібності поставили його в один ряд із провідними бібліографами світу.

Наукова спадщина вченого становить понад 260 назв книг, брошур, статей, покажчиків, оглядів, рецензій, з якими добре знайома бібліотечно-бібліографічна громадськість країни. Відомий він у наукових колах і як кваліфікований редактор.

Ф. Сарана зробив великий внесок у розвиток української літературної бібліографії 60—90-х рр. XX ст. Нагромадивши значний власний досвід, вчений збагатив науку про літературу бібліографічними покажчиками, присвяченими Т. Шевченку, А. Тесленку, І. Франку, Лесі Українці, П. Грабовському, В. Чердиченку, М. Некрасову, О. Герцену та іншим майстрам слова української та зарубіжної культури. Завдяки його ретельним розвідкам були повернуті із забуття імена багатьох українських письменників, бібліографів, діячів освіти й науки. Особливо помітним є внесок Федора Сарани в Шевченкіану, за що він був удостоєний почесного звання лауреата Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1980).

Шевченківська тематика стала провідною у творчому доробку Федора Кузьмовича. Образно кажучи, з іменем Великого Кобзаря він і пройшов по життю: навчався на заочному відділенні історичного факультету Київського університету ім. Т. Г. Шевченка¹, згодом працював завідувачем сектору Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, головним бібліографом ЦНБ АН УРСР (нині — Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського). Саме в цій установі й було видано працю "Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів", яка стала прикладом редакторської роботи Федора Кузьмовича. Того самого 1966 р. побачила світ книга "Скарбниця людського розуму", відредагована Ф. Сараною, видана до сторіччя Державної республіканської бібліотеки УРСР ім. КПРС (нині — Національна парламентська бібліотека України).

І все ж, провідною тематикою творчої діяльності вченого стала його багаторічна робота над створенням книжкової та бібліографічної Шевченкіани. Перу Федора Кузьмовича належить півсотні робіт (бібліографічні покажчики, численні статті та бібліографування діяльності дослідників

З іменем Шевченка — по життю

творчості поета). Його бібліографічні праці сприяли глибокому вивченню й популяризації творчої спадщини Кобзаря, а також створенню необхідної інформаційної бази для подальшого успішного розвитку шевченкознавства.

Одним із найважливіших аспектів у роботі вченого-бібліографознавця було вивчення, збирання та бібліографування матеріалів про життя й творчість Т. Шевченка, виданих у роки війни. Його першою працею став посібник "Т. Г. Шевченко (Роки Великої Вітчизняної війни)" (1949), в якому Ф. Сарана висвітлює публікації творів поета та матеріалів про нього, що були видані з 22 червня 1941 р. по 3 вересня 1945 р.² Крім творів Т. Шевченка, було забібліографовано плакати, нотні видання, репродукції картин, листівки та інші видання, у яких гнівне слово поета використовувалось як зброя у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників.

Працюючи над першим покажчиком про творчість Шевченка, Федір Сарана особливо ретельно виявляв забуті й маловідомі публікації. Він виконав дуже складну бібліографічну роботу, адже в Україні на той час ще не було повного зібрання матеріалів, які він намагався представити. Чимало з них науковець самотужки розшукав за межами України, що надало роботі великої ваги та значення. Варто також відзначити старанність Ф. Сарани при складанні цієї бібліографічної праці, у якій він виявляв надзвичайну увагу до опрацювання творів друку та їхнього точного й лаконічного опису.

У 1958 р. Федір Кузьмович видав "Матеріали до бібліографії Шевченкіани за роки Великої Вітчизняної війни", що стали підсумком його творчих пошуків бібліографічної Шевченкіани на військову тематику.

Наприкінці 50-х рр. XX ст. Ф. Сарана почав друкувати поточну бібліографію шевченкознавства у щорічних "Збірниках праць наукових Шевченківських конференцій". Щорічники мали характер фактично вичерпної реєстрації всіх друкованих матеріалів, що стосуються життя й творчості Т. Шевченка; служать цінною основою для відбору науково важливих матеріалів із шевченкознавства — від 400 до 500 назв книг, газетних та журнальних статей, виданих в Україні та Росії. Такі публікації з'являлися протягом десяти років (виняток становили лише випуски за 1963 і 1964 рр.).

У 1968 р. світ побачила фундаментальна праця Ф. Сарани "Т. Г. Шевченко. Бібліографія ювілейної літератури. 1960—1964", яка увійшла до золотого фонду української бібліографії. У ній зібрано й систематизовано понад 11 тисяч найрізноманітніших матеріалів, надрукованих із нагоди 150-річчя від дня народження та 100-річчя від дня смерті поета. Копітка і надзвичайно ретельна праця Федора Кузьмовича дала вітчизняній науці прекрасний бібліографічний

¹ Згодом Ф. Сарана перевівся на бібліографічний факультет Ленінградського бібліотечного інституту, який у 1952 р. закінчив із відзнакою. А розпочав навчання за обраним фахом у Київському бібліотечному технікумі, потім став студентом заочного відділення Харківського бібліотечного інституту, звідки й був мобілізований до армії, брав участь у Великій Вітчизняній війні. Саме на війні Ф. Сарана познайомився з багатьма українськими письменниками та літературознавцями, що й визначило напрям його інтересів у галузі літературознавчої бібліографії.

² До речі, у фондах Книжкової палати України зберігається чотири книги Т. Шевченка, видані у 1941—1944 рр. накладом 60,5 тисяч примірників.

довідник із вивчення спадщини Кобзаря. Показчик свідчив про те, що в ювілейні роки вперше було здійснене фототипне перевидання мистецької спадщини Т. Шевченка, після чого з'явилися фототипії першого видання "Кобзаря", "Малі книжки", "Більші книжки"; були опубліковані раніше невідомі тексти поета, спогади сучасників про нього. Ця праця була високо поцінована пресою; вимогливий рецензент — Ю. Меженко — назвав її "прекрасною і цінною", наголосивши, що шевченкознавство збагатилось ще однією бібліографічною роботою.

Особливий внесок зробив учений у видання першої персональної двотомної енциклопедії "Шевченківський словник" (1978), у якій Федір Кузьмович був організатором, редактором, бібліографом, автором численних статей (зокрема, "Антології Шевченківські", "Бібліографування Шевченкіани", "Бібліотека Т. Г. Шевченка", "Велика Вітчизняна війна 1941—45 і Т. Г. Шевченко" тощо). Безперечною заслугою Ф. Сарани є висока бібліографічна культура словника, як і всіх інших видань, до укладання яких він був причетний.

Відомий шевченкознавець, член-кореспондент АН УРСР Є. Шаблійовський назвав роботу Ф. Сарани подвижницькою й у вітальному слові з нагоди 50-річчя науковця зазначив: "Чесність, добропорядність, невичерпна доброзичливість — в поєднанні з широкою ерудицією — зробили Вас, Федоре Кузьмовичу, постійним діяльним учасником усіх наших здобутків у галузі літератури, культури, особливо в Шевченкіани" [9, с. 39].

Окремо варто відзначити публікації дослідника, присвячені діяльності відомих шевченкознавців — М. Яшека, М. Новицького, Ю. Меженка, Є. Кирилюка, П. Жура, М. Багрича, Є. Шаблійовського, у яких він із надзвичайною повагою відгукується про їхню невтомну та велику працю з вивчення й популяризації спадщини Кобзаря.

Творчість Т. Шевченка, була провідною, але не єдиною темою наукових студій Федора Сарани. Його увагу завжди привертала життя й діяльність таких українських літературознавців та письменників, як М. Рильський, М. Бажан, В. Стефаник, М. Старицький, В. Чередниченко, А. Тесленко, Ю. Яновський та багато інших.

Чверть віку Ф. Сарана збирав матеріали, пов'язані з ім'ям Архипа Тесленка. Так, з'явилася книжкова колекція про письменника — людину трагічної долі, яка прожила неповні 30 років. За матеріалами свого зібрання Федір Сарана у 1956 р. опублікував узагальнюючий бібліографічний показчик, у якому в хронологічній послідовності (з 1906 р. по 1955 р.) подав усі твори А. Тесленка. Ця робота, надрукована понад півстоліття тому, є найповнішою і найгрунтовнішою.

Значне місце в галереї бібліографічних портретів займає постаць Ю. Яновського, з яким Федора Кузьмовича пов'язувала щира багаторічна дружба. Він ретельно збирав і вивчав його творчу спадщину. У 1959 р. склав показчик, який було надруковано у п'ятитомнику творів Ю. Яновського. У цій праці Ф. Сарана представив життєвий і творчий шлях відомого українського письменника; провів велику дослідницьку роботу щодо виявлення його творів і перекладів.

Важливим є внесок Федора Кузьмовича у вивчення історії української бібліографії. Він створив цілу низку портретів про життя й творчість українських бібліографів та діячів книги (М. Ясинського, Ф. Максименка, М. Гуменюка, І. Бойка, М. Багрича та інших), які заклали фундамент української бібліографії в 20-х рр. XX ст.; відродив імена М. Плевака, О. Андрієвського, В. Ігнатієнка, М. Яшека та інших діячів культури.

З особливою повагою й любов'ю Ф. Сарана відгукувався про видатного українського книгознавця, бібліографа, літературознавця, колекціонера книг, директора ЦНБ НАН України у повоєнні роки — Юрія Олексійовича Меженка

(доречно зазначити — першого директора Книжкової палати України), якого вважав своїм вчителем. В умовах духовної несвободи, в яких жив Ю. Меженко, колекціонування книг допомагало йому витворити свій власний світ, власну реальність. Певною мірою це був протест проти пануючого в суспільстві цькування і приниження української культури. У його власному замкненому українському просторі вільно існували дореволюційний "Кобзар" з недрукованими за радянської влади поезіями; видання С. Єфремова, М. Плевака, В. Дорошенка та цілої плеяди інших заборонених шевченкознавців. Незадовго до смерті, Ю. Меженко залишив на збереження Федору Кузьмовичу свою унікальну книжкову колекцію, яку той згодом передав до Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України та Центрального державного архіву-музею літератури й мистецтва України.

Своєму вчителю Ф. Сарана присвятив низку статей: "Цінний подарунок" (1962), "Пам'яті вченого книгознавця" (1969), "75-річчя з дня народження Ю. О. Меженка" (1967), "Сподвижник книги" (1972). Також Федір Кузьмович узяв активну участь у заходах з нагоди відзначення 100-річчя дня народження Юрія Меженка: був ініціатором проведення І-х Меженківських читань (Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, 18 червня 1992 р.), ювілейної наукової конференції (м. Харків); був головним консультантом при підготовці показчика "Юрій Олексійович Меженко (1892—1969): матеріали до біографії" (1994).

Багаторічна й плідна діяльність Ф. Сарани на ниві бібліографії збагатила й таку галузь знань, як слов'янська філологія. За ініціативою М. Рильського (який у 60-ті рр. минулого століття очолював Український комітет славистів) Ф. Сарана взяв участь у підготовці фундаментальних бібліографічних праць до чергових міжнародних з'їздів славистів. Так, Федір Кузьмович — один із укладачів перших двох випусків "Слов'янської філології на Україні", у яких представлено творчий доробок українських літературознавців, мовознавців і фольклористів за 1958—1962 рр. та 1963—1967 рр.

Покликанням і справою всього життя Федора Кузьмовича стала бібліографічна і редакторська робота. А розпочалася вона у квітні 1944 р., коли фронтовик після важкого поранення повернувся у Київ. Протягом наступних 15 років він займався бібліографічною та редакційною діяльністю в Укрдержвидав (нині — видавництво "Дніпро"). За редакцією Ф. Сарани світ побачила низка книг із питань історії, книгознавства, бібліографії, бібліотечної справи, літературознавства та інших галузей знання. Зокрема, це такі великі монографічні роботи: "Франко І. Вибрані суспільно-політичні і філософські твори" (1956) та "Світлогляд Івана Франка" (1959); збірка статей "Українська радянська культура" (1957; разом із М. Погребінським) та інші. Згодом вийшли його перші бібліографічні праці — показчики видань Укрдержвидаву та Товариства поширення політичних і наукових знань Української РСР.

Надзвичайно важливий внесок зробив науковець у вивчення українського літературного процесу. У 1959 р., у складі чотирьох співробітників Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, розпочала своє існування Група бібліографії, керівником якої був Федір Кузьмович. Основне завдання, яке стояло перед цим підрозділом — створення вичерпного реєстру друкованих художніх творів і праць з питань літературознавства, що публікуються щорічно в Україні; організація бібліографічної роботи в Інституті та вирішення різних актуальних питань. Результатом напруженої праці Федора Кузьмовича став бібліографічний показчик "Літературознавство і критика на Україні за 1958 рік".

Наприкінці 60-х рр. XX ст. Федора Сарану запросили до Головної редакції Української радянської енциклопедії (УРЕ) на посаду завідувача відділу бібліографічного забез-

печення. З 1967 р. по 1988 р. він повністю поринув у енциклопедичну роботу: очолив редакцію літератури, мови, педагогіки, народної освіти та бібліографії. Федір Кузьмович здійснював не лише редакторську, а й організаційну роботу, брав активну участь майже в усіх виданнях редакції: у підготовці першого і другого видань УРЕ, Українського Радянського Енциклопедичного Словника, Радянської енциклопедії історії України, енциклопедичного довідника "Київ" та багатьох інших видань. Вчений написав понад сто статей з наукової бібліографії та літературознавства, кожна з яких відзначається глибиною знань, науковістю та бібліографічною грамотністю; велику кількість статей (близько 250) Ф. Сарана написав для енциклопедичного видання Української літературної енциклопедії.

Виявляючи виняткову працездатність та віддаючи весь вільний час улюбленій справі, Федір Кузьмович встигав, окрім основної роботи, займатися ще й педагогічною діяльністю: викладав на бібліографічних курсах для студентів вишів — Київського філіалу Українського поліграфічного інституту ім. Івана Федорова (нині — Видавничо-поліграфічний інститут НТУУ "Київський політехнічний інститут") та Інституту культури (нині — Київський національний університет культури і мистецтв). Багато часу присвятив громадській діяльності: брав участь у роботі Бібліографічної комісії Міжвідомчої ради з питань бібліотечної роботи при Міністерстві культури України; керував Бібліографічною комісією Бібліотечної ради при Президії АН УРСР; входив до складу Бібліографічної комісії Міжнародної асоціації українців; був членом Товариства книголюбів України; понад 20 років входив до складу Вченої ради Книжкової палати України. Виступаючи з доповідями на численних фахових конференціях і нарадах у Києві, Харкові, Львові, Москві, Ленінграді та інших містах, Ф. Сарана прилучав людей до книги, давав їм цінні поради й консультації.

У наукових колах України та за її межами Федір Кузьмович був відомий як висококваліфікований бібліограф, хоча мало хто знав про його унікальну книжкову колекцію, збиранню якої бібліофіл присвятив усе своє творче життя. Це, передусім, твори українських письменників, зокрема чудові колекції видань Т. Шевченка, А. Тесленка, Ю. Яновського та багатьох інших українських письменників. Почесне місце в його особистій бібліотеці займали довідкові, бібліографічні, книгознавчі видання: наукова періодика й праці видатних бібліографів, бібліофілів-книгознавців Ю. Меженка, В. Ігнатієнка, М. Ясинського, М. Яшека, М. Новицького. Саме завдяки турботам Ф. Сарани вдалося зберегти й повернути з Санкт-Петербурга до Києва одну з найбагатших у колишньому СРСР славнозвісних колекцій Шевченкіани, зібрану Ю. Меженком.

Особливий інтерес у цьому зібранні становлять видання Українського наукового інституту книгознавства, який функціонував у Києві в 20—30-ті рр. минулого століття. Це бібліографічний раритет, надзвичайна наукова цінність, бо доробок, здійснений співробітниками УНІКу, ще не перевершений в українському книгознавстві. Особиста бібліотека Федора Кузьмовича містила добірку одного з перших українських науково-популярних книгознавчих часописів "Книгарь", а також комплект журналу "Бібліологічні вісті", які він у 1992 р. передав до Державного музею книги й друкарства України.

За спогадами бібліографів, яким пощастило працювати разом із Сараною, тисячі книг, архівних матеріалів, які розміщувалися на саморобних полицях, займали практично всі стіни його невеликої квартири. Книги, журнали, газети, різноманітні листівки, вирізки з газет були скрізь: у шафах, на робочому столі, стільцях, ліжку. Закоханість у книгу, яка стала сенсом його життя, Федір Сарана проніс крізь горнило

війни, крізь нелегкі післявоєнні роки. Книгу він любив, книзі він служив і головною його думкою незадовго до смерті була турбота про те, щоб його книжкове та архівне багатство потрапило до рук людей, відданих служінню книзі. Тож він почав передавати свої книжкові скарби окремим дослідникам, установам та навчальним закладам. Так, до Державного музею книги й друкарства України потрапила колекція книжок і листівок періоду Великої Вітчизняної війни, у Центральному державному архіві-музеї літератури й мистецтва України зберігається подарована Федором Кузьмовичем частина його книжкової колекції, у тому числі матеріали (майже 900 документів і понад дві тисячі аркушів бібліографічних карток, вирізок, чернеток) з архіву М. Плевака. Сюди ж потрапила частина архіву Ю. Меженка та література про нього.

Величезну книжкову "Шевченкіану", у складі якої численні видання творів Кобзаря, літературознавчі та історичні дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених про нього, бібліографічні покажчики, присвячені життєвому та творчому шляху славетного поета, Ф. Сарана передав до Національного музею Тараса Шевченка.

Архів відомого українського бібліографа М. Ясинського був переданий професору кафедри інформаційних ресурсів і сервісу Київського національного університету культури і мистецтв — М. Геращенку.

Свій власний архів вчений заповідав Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. У ньому представлене величезне зібрання різноманітних матеріалів вченого: покажчики, численні робочі картотеки, рукописні, машинописні, друківані статті, матеріали персональних бібліографій письменників та діячів культури (І. Айзенштока, М. Бажана, Я. Галана, М. Гуменюка, Ф. Максименка, М. Плевака, М. Рильського та багатьох інших), щоденникові записи та епістолярна спадщина. Власний архів Сарани містить і предмет його законної гордості та захоплення — значну книжкову "тесленкіану", а також особистий архів Ю. Меженка.

Після смерті бібліографа його донька — Тетяна Федорівна Коровіна — передала частину колекції до наукової бібліотеки одного з найстаріших вищих навчальних закладів України — Національного університету "Києво-Могилянська академія". Так, 18 грудня 1996 р. у читальній залі наукової бібліотеки вишу відбулася урочиста презентація — передача книжкового зібрання Федора Кузьмовича, до складу якого увійшли книги про Т. Шевченка, І. Франка, Лесю Українку, П. Грабовського, А. Тесленка, твори Ю. Яновського, Ю. Смолича, Л. Костенка та дослідження відомих українських діячів науки, культури й освіти; підручники, різноманітні довідкові, бібліографічні та бібліографознавчі видання. Книжкове зібрання нараховує майже тисячу примірників (кілька сотень книг із колекції мають автографи видатних людей України).

Плоди наполегливої праці цього великого бібліографа та бібліофіла, чия "доля була освячена книгою", і сьогодні несуть знання й користь людям, слугують їм широко й непомітно, як це завжди робив і сам Федір Кузьмович. "...Він заслужив шану, любов і щире визнання. Він справжній ентузіаст своєї справи, безперечний авторитет для своїх товаришів, працелюб, добрий і уважний до всіх, хто б не звернувся до нього" [10, с. 38]. Але найкраще характеризують Сарану його ж власні слова: "Для мене друківане слово письменника чи науковця — це зміст життя. Увесь мій трудовий шлях нерозривно пов'язаний з пропагандою і творенням видань. Мені судилося стати бібліографом, яких у нас образно називають лоцманами книжкових морів. Прилучати людей до літератури — цього чудодійного джерела мудрості — моє поклонання. Тому ніде я так добре не почувую себе, як серед книг" [8, с. 32].

Список використаної літератури

1. *Геращенко М.* Про вшанування пам'яті визначного бібліографа Ф. К. Сарани / М. Геращенко // Вісник Книжкової палати. — 1997. — № 1. — С. 30—31.
2. *Ковальчук Г.* Колекції видатного бібліографа та бібліофіла : (до 75- річчя від дня народження Ф. К. Сарани) / Г. Ковальчук // Бібліотечний вісник. — 1997. — № 2. — С. 42.
3. *Королевич Н. Ф.* Доля, освячена книгою : до 70-річчя Ф. Сарани / Н. Ф. Королевич // Книжник. — 1991. — № 6. — С. 22—23.
4. *Королевич Н. Ф.* Федір Сарана (1921—1995) // Українські бібліографи ХХ століття / Н. Ф. Королевич ; [за ред. В. Г. Волох, В. В. Патоки]. — К., 1998. — С. 290—313.
5. *Любечко О. М.* Бібліографічні Шевченкіана та Тесленкіана Ф. К. Сарани / О. М. Любечко // Бібліотечна наука, освіта, професія у демократичній Україні : зб. наук. пр. — К., 1998. — С. 70—76.
6. *Любечко О.* Діяльність Федора Сарани на ниві літературознавчої бібліографії / О. Любечко // Вісник Книжкової палати. — 1999. — № 6. — С. 30—31.
7. *Посвистак О.* Бібліограф Ф. Сарана — визначний вчений та громадський діяч : (сторінки біографії) / О. Посвистак // Бібліотечна планета. — 2002. — № 2. — С. 28—30.
8. *Посвистак О.* Книжкові колекції Ф. Сарани / Олена Посвистак // Вісник Книжкової палати. — 2002. — № 4. — С. 30—33.
9. *Посвистак О.* Вклад Федора Сарани в збагачення бібліографічної Шевченкіани / Олена Посвистак // Вісник Книжкової палати. — 2003. — № 12. — С. 37—39.
10. *Федір Кузьмич Сарана* : [некролог] // Бібліотечний вісник. — 1995. — № 5. — С. 38.

Надійшла в редакцію 2 лютого 2011 року